

Religionsvetenskapliga skrifter nr 61

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Red. Lena Marander-Eklund
Ruth Illman
Blanka Henriksson

Åbo Akademi
Åbo 2004

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Pärm Karin Fabritius

ISBN 978-952-12-4184-0 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1292-8

Åbo Akademis tryckeri

2004

Innehåll

Förord	7
Del I: Med karta och kompass	11
Ett medvetet metodval <i>Jan Svanberg</i>	13
Från dagböcker och frågelistor till gravstenar och Internet. Ett axplock ur kulturvenskapernas källor och material <i>Blanka Henriksson</i>	21
Statistik och enkäter. En introduktion för kulturvetare <i>Nils G. Holm</i>	47
Deltagande observation i teori och praktik <i>Kennet Granholm och Jan Svanberg</i>	71
Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial <i>Lena Marander-Eklund</i>	93
Del II: Att välja riktning	117
Källkritik – en nyckel till det förslutna <i>Nils Erik Villstrand</i>	119
Att tolka folkloristiska uppteckningar <i>Ulrika Wolf-Knuts</i>	143
En introduktion till kulturanalys <i>Blanka Henriksson</i>	167
Diskursanalys <i>Kennet Granholm</i>	189

Berättelseanalys – analys av personliga erfarenhetsberättelser <i>Lena Marander-Eklund</i>	209
Intertextualitet <i>Camilla Asplund Ingemark</i>	233
Religionspsykologiska forskningsmetoder <i>Siv Illman</i>	249
Att analysera symboler <i>Ruth Illman och Maria Leppäkari</i>	273
Några viktiga termer	295

Förord

Diskussioner kring metod är centrala i alla forskningssammanhang. Detta gäller såväl den första proseminarieuppsatsen som skrivs som all fortsatt forskningsverksamhet. I vissa fall kan studenter uppfatta att valet av analysmetod är problematiskt. Med denna bok, *Metodkompassen*, försöker vi avhjälpa denna situation med att ge några förslag på riktlinjer som stöd för navigering i metodhavet. Men vi vill också påminna att metoddiskussioner är något som ständigt ska återkomma i forskningssammanhang och att dessa frågor sällan har givna svar utan snarare är något som ständigt ska problematiseras. *Metodkompassen* ska därför inte läsas som ett regelverk utan snarare som ett underlag för vidare diskussioner.

Metodkompassen är en metodbok avsedd för studerande i kulturvetenskaper. Den är tänkt som stöd i samband med skrivandet av uppsatser på olika stadier och i olika kulturvetenskapliga ämnen med en tyngdpunkt på folkloristik och religionsvetenskap. I boken presenteras olika kulturvetenskapliga forskningsmetoder, illustrerade med exempel, som kan bilda en utgångspunkt för din forskningsuppgift. Artiklarna är skrivna av lärare och forskarstuderande i folkloristik, religionsvetenskap och historia vid Åbo Akademi med syfte att på ett relativt lättillgängligt sätt presentera möjliga och användbara metoder. I

vissa fall utgår skribenterna från sitt eget specialområde, i andra har de satt sig in i en metoddiskussion enkom för den ifrågavarande artikeln. Boken är alltså tänkt som en lärobok. Med detta följer ett pedagogiskt grepp som kan uppfattas förenklande för den längre hunna forskaren. Föregångaren till denna bok var ett metodkompendium (2001) som sammanställdes för internt bruk med tanke på studerande i ämnena folkloristik och religionsvetenskap. Med denna bok hoppas vi på att kunna bredda läsekretsen.

Författarnas förståelse av metod i denna bok kan variera en aning. Överlag är det ändå fråga om att med metod förstå ett relativt konkret tillvägagångssätt, ett redskap för skribenten att skapa ordning i ett material eller problemområde, men också ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial till exempel via fältstudier. Vi talar således om både insamlingsmetod och analysmetod. Denna tudelning av förståelsen av metod syns också i denna bok. I den första delen *Med karta och kompass* presenteras i första hand insamlingsmetoder och i den andra delen *Att välja riktning* presenteras förslag på analysmetoder. Dessa ska endast ses som förslag på metoder, och det är enkelt att gå vidare via de relativt omfattande litteraturförslagen som ges i samband med artiklarna. Boken är inte heller på något vis heltäckande utan speglar i ganska hög grad de forskarintressen som lärarna och forskarna i folkloristik och religionsvetenskap vid Åbo Akademi har i dag. Teoretiska frågeställningar på en mera begreppslig grund går boken egentligen inte in på. Boken avslutas med en förteckning på ordboksdefinitioner av centrala begrepp.

I denna bok används begreppet metod således i första hand i betydelsen redskap eller tillvägagångssätt. Metod är ändå inte något entydigt. Avsnittet *Med karta och kompass* inleds genom diskussioner kring detta. Jan Svanberg ger sin syn på frågor som är centrala i en diskussion om metod och de implikationer det

har för uppsatsskrivandet ur handledarens synvinkel. Blanka Henriksson presenterar en översikt över möjliga materialkategorier som en kulturvetare kan använda sig av som bas för sin forskning. Många kulturvetare använder sig oftast av kvalitativa metoder med syfte att nå en förståelse för ett ämne. Nils G. Holm lyfter, i sin artikel om statistiska metoder, fram de många gånger outnyttjade möjligheter kvantitativa metoder har att erbjuda en kulturvetare. Jan Svanberg och Kennet Granholm ger en presentation av deltagande observation, både ur en historisk synvinkel och med utgångspunkt i ett aktuellt fältprojekt. Lena Marander-Eklund presenterar intervjumetoden som ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial och ger samtidigt några exempel på möjlig analys av muntligt material.

Bokens andra del *Att välja riktning* inleds med mera allmän- giltiga frågor kring källkritik av historikern Nils-Erik Villstrand. Ulrika Wolf-Knuts ger i sin artikel exempel på möjliga analysmetoder för folkloristiska uppteckningar, det vill säga nedtecknade texter som till exempel ordspråk utan kontext. I artikeln om kulturanalys visar Blanka Henriksson på de svårigheter vi stöter på när vi analyserar vår egen kulturfär. Kulturanalysen eller kulturens grammatik kan här ses som en möjlighet att motverka vår närblindhet bland annat genom att lära oss att främmandegöra det bekanta. I Kennet Granholms artikel presenteras diskursanalysens möjlighet att tolka samhällsdebatt såsom frågor kring jämställdhet och droganvändning. Vidare visar han de möjligheter metoden ger när man analyserar diskussionsprogram på TV. Lena Marander-Eklund ger i artikeln om berättelseanalys exempel på hur personliga erfarenhetsberättelser kan analyseras. Camilla Asplund Ingemark presenterar intertextualiteten som begrepp och analysmetod. Siv Illmans artikel handlar om religionspsykologiska tillvägagångs- sätt såväl utgående från studier om religiösa grupper som med

utgångspunkt i skönlitteratur. I den sista artikeln presenterar Ruth Illman och Maria Leppäkari vad som avses med en symbol och vilka betydelser olika forskare har tillskrivit symboler. Dessutom ges ett konkret exempel på symbolanalys med staden Jerusalem som tema.

Redaktionen för *Metodkompassen* vill tacka skribenterna för deras insats och för intressanta diskussioner kring metodfrågor bland annat under ett seminarium den 26.9.2003. Ett speciellt tack vill vi rikta till professor Nils G. Holm för att han har upptagit boken i skriftserien Religionsvetenskapliga skrifter. Vi vill också tacka Anne Holmberg för layout, Sofie Strandén för språkgranskning av texterna och Karin Fabritius för pärmdesign.

Åbo 19.12.2003

Lena Marander-Eklund, Ruth Illman och Blanka Henriksson

Del II: Att välja riktning

En introduktion till kulturanalys

Blanka Henriksson

Vad är kulturanalys?

För att utforska kulturer måste man ifrågasätta människors världsbilder. De kulturella koder som finns ses av folk själva som banala självklarheter eller enkelt folkvett. (Arnstberg 1983: 13.) Detsamma gäller för forskaren som undersöker sitt eget samhälle. Det är svårt att hitta intressanta och spännande företeelser att undersöka i den egna kulturen, eftersom allting ter sig så självklart. Då gäller det att anstränga sig att se det välbekanta med en utomståendes blick. Detta kan man göra genom att använda kulturanalys. Den här artikeln ger en introduktion till kulturanalysen och exempel på hur man kan använda sig av kulturanalytiska metoder i sin forskning.

Ett kulturbegrepp i förändring

Först kan man fråga sig vad kultur är, vad det egentligen är som ska analyseras. I det här fallet är kultur en beskrivande term för de kunskaper och värderingar som delas av en grupp människor och kulturen kan därför inte studeras lösryckt från sitt sammanhang. Kulturen är en spegling av den rådande samhälls-

strukturen. Kulturen är också det medium, eller filter, genom vilket människan skapar sin verklighetsbild, människan som kulturvarelse är både symbolskapare och systembyggare. (Frykman & Löfgren 1979: 15.) Kort kan man också säga att kultur är kommunikation människor emellan.

Men ordet kultur har haft olika innebörder i olika tider. Under det sena 1800-talet var kultur och civilisation två synonyma begrepp. Kultur var med andra ord någonting som inte fanns i alla samhällen. Senare kom man att använda ordet kultur om företeelser som kräver värdeomdömen, exempelvis filosofi, religion och konst, till skillnad från naturvetenskap och teknik. (NE 1993.) På 1970-talet växte ett etnologiskt/antropologiskt kulturbegrepp fram, där kultur är en viss populations tankar, handlingar och omgivande förhållande. Kultur hade alltså blivit det som människor har i huvudet, det de på olika sätt kommunicerar med varandra. (Ehn & Löfgren 1996: 55.)

När kulturen i slutet av 1970-talet började ses som ett processuellt sammanhang reviderades kulturbegreppet igen. Ordet kultur utsattes för kritik eftersom det förutsatte att det bara fanns en enda kultur. För att få olika företeelser att passa in i mönstret valde forskarna tidigare ofta bort det motsägelsefulla, mångtydiga och osammanhängande i människors sätta att leva och tänka. Därför myntades nu begrepp som delkultur och subkultur. Det handlade inte längre om en enda kultur utan framför allt om avgränsade gruppers kulturella gemenskap. Man undersökte till exempel arbetarkultur, invandrarkultur och ungdomskultur, vilka alla ingår som delar i ett stort konglomerat av delkulturer. (ex. Ehn & Löfgren 1996: 55f.) I dag använder man hellre begreppet delkultur än sub- eller underkultur, eftersom de senare antyder en hierarkisk uppbyggnad av kulturen.

På 1980-talet talades det om kulturell identitet, en identitet som utgår från individen, snarare än en väl avgränsad tanke-

gemenskap. Denna kulturella identitet är en personlig bearbetning av det existerande kulturella stoff som finns inom givna sociala ramar. Identiteten är också någonting som skapas i mötet med andra och genom att använda identitetsbegreppet ville man visa på den flexibilitet som finns. Det postmoderna synsättet förde på 1990-talet med sig tanken att människan inte har bara en identitet utan flera, det blev alltså frågan om kulturella identiteter. Människor är nämligen inte inneslutna i sin kultur. I olika livsskeden och situationer kan de använda sig av olika kulturella former. (Ehn & Löfgren 1996: 63ff.) Det pågår hela tiden ett aktivt kulturskapande. Människor får nya erfarenheter och ifrågasätter dominerande föreställningar. Detta leder till att de förändrar sin livsstil och sitt sätt att tänka, och det skapas nya motkulturer och alternativa synsätt. (Ehn & Löfgren 2001: 10.)

En del forskare gick till och med så långt att de ville avskaffa kulturbegreppet helt, eftersom ordet kultur fortfarande så starkt konnoterar någonting homogent, en enda enhetlig kultur. Komplexiteten döljs av idén om att "kultur" bygger på distinktioner mellan avgränsade enheter inom vilka människor delar någonting. Man borde hellre tala om kulturella fenomen. (Öhlander 1994)

Trots detta talar man fortfarande om kultur, men även om kulturell identitet, kulturella fenomen, kulturella uttryck och så vidare. Kulturbegreppet har kommit för att stanna. Vill man vara helt säker på att läsaren förstår vad man själv lägger i begreppet kultur, om man använder det, får man se till att definiera det. Gemensamt för de flesta forskare och forskningsinriktningar i dag är dock att man ser kulturen som något processuellt, den skapas ständigt och är oavbrutet föränderlig. Detta processuella kulturskapande ger ett dynamiskt fält som förvandlas i tid och rum och ser olika ut från människa till människa, och för samma

människa beroende på sammanhang. Därför kan kulturen aldrig vara statisk eller upprepa sig utan att dess innebörd förändras. (ex. Anttonen 1999: 206; Barth 1994: 177; Baumann 1999: 25f; Dahl 2001: 60f; Skarin-Frykman 1999: 136.)

Kulturanalysens framväxt

Kulturanalysen som metod är knuten till kulturbegreppets förändring. Kulturanalysen uppstod då forskningsintresset försköts från sociala relationer, gruppbildningar och rollspel till människors föreställningsvärld och sätt att tänka. Tyngdpunkten förflyttades från vad kulturer *är* till vad de *gör*. (Ehn & Löfgren 1996: 55.) Bland annat undersökte socialantropologen Mary Douglas på 1970-talet vardagslivet och intresserade sig för klassifikationsscheman, mönster som ger symboler deras mening och bekräftas i ritualer och tal (Wuthnow 1987). Dessa idéer kom sedan att tas upp och utvecklas av bland annat etnologer och 1982 gav Billy Ehn och Orvar Löfgren ut sin bok *Kulturanalys*. Detta betyder dock inte att kulturanalysen föddes just 1982. Snarare var det så att författarna då tyckte att det behövdes en beskrivning och vägledning för den metod som redan tillämpats av forskare i ett antal år.

Kulturanalysen är också nära förbunden med det som kallas Cultural Studies. Man brukar säga att disciplinen uppstod på 1960-talet i Birmingham vid Center for Contemporary Cultural Studies. Det som framför allt kännetecknar Cultural Studies är följande tre saker: analysen av hur verkligheten presenteras i medier, politik och vetenskap; kritiken av makten i form av mansdominans, rasism och kolonialism samt slutligen studiet av identitetspolitik. Det vill säga hur olika sexuella och etniska minoriteter kämpar för sina rättigheter och sin värdighet. I dag betonas hur komplex, differentierad och fragmente-

rad all kulturell "gemenskap" är. Detsamma gäller identitetsbegreppet, man vill undersöka hur identiteter konstrueras och förändras i en social process där medier, populärkultur och offentligheten spelar en allt större roll som motpol eller inspirationskälla. Detta är någonting som kulturanalysen har anammat och vidareutvecklat parallellt med Cultural Studies. (Lundgren 1997.)

Däremot har Cultural Studies kritiserats för att i mångt och mycket utgöras av skrivbordsforskning, medan kulturanalysen och de som använder sig av den har en lång tradition av att undersöka kulturen ute på fältet. Dessutom använder man sig inom Cultural Studies ofta av en mycket snäv materialbas, där tvärtom en av kulturanalysens specialiteter är just utnyttjandet av vitt skilda material och källor för att belysa ett och samma fenomen. (Ehn 1994; Lundgren 1997.)

1980-talets kulturanalys koncentrerade sig på att upptäcka kulturen. Forskarna försökte tränga in människors handlingsmönster och utsagor för att hitta omedvetna tankefigurer, bärande idéer och centrala kategorier. Man såg kulturen som en kod att knäcka. I den tidiga kulturanalysen sökte man framför allt efter kulturens inre uppbyggnad. Tyngdpunkten låg på ordning och entydighet. Det talades om kulturen-som-text, där människors värld, deras handlingar och föremål förmodades kunna "läsas" som en "text". Senare försköts tyngdpunkten till komplexitet och mångtydighet, men fortfarande rör det sig om att man försöker hitta en socialt organiserad mening i människors handlande. Genom olika strategier försöker forskaren problematisera och avtrivialisera det till synes självklara. Bland annat genom undersökningar om hur människors sociala villkor och plats i historien formar deras syn på sig själva i förhållande till andra, ett slags identitetsarbete. (Ehn & Löfgren 1996: 56 ff.)

År 2001 gav Billy Ehn och Orvar Löfgren ut en ny, omarbetad version av sin bok från 1982, nu med namnet *Kulturanalyser* (jfr det postmoderna identitet-identiteter tidigare). De vill på detta sätt poängtera att det inte finns *ett* sätt att använda kulturanalys på. Tvärtom kan kulturanalys se ut på många olika sätt, och i och med att kulturen förändras, förändras också analysredskapen. I den tidigare boken talade författarna om kulturella grundstrukturer, om kunskaper, begrepp och tankefigurer. I den nya boken finns detta kvar men har utökats med att även handla om handlingarnas betydelse, till exempel då kroppen reagerar före tanken. De vill undersöka inte bara vad vi gör med tingen utan också vad tingen gör med oss. Hur analyserar man känslor och sinnesintryck som inte kan fångas i ord? (Ehn & Löfgren 2001: 11-14.)

Den här artikeln bygger främst på Ehn och Löfgrens två böcker om kulturanalys och för att få en grundligare genomgång av kulturanalysen rekommenderas att man läser endera av dem.

Att använda sig av kulturanalys i sin forskning

Ibland talar man inom kulturanalysen om kulturens grammatik. Med grammatik menar man då det som är underförstått och omedvetet hos människor men som formar dem kulturellt, de underliggande processer som formar och ger innebörd åt människors handlande (Arnstberg 1983: 10-11). I kulturanalysen försöker man nå dessa underliggande processer genom att problematisera det till synes oproblematiska, betrakta det naturliga som någonting kulturspecifikt och att söka djupare meningar i vardagslivet, utröna vad som oavsiktligen förmedlas i det som avses förmedlas. (Ehn & Löfgren 1982: 102-104.)

Människors erfarenheter organiseras omedvetet genom tanke kategorier som inte verbaliseras och forskarens uppgift blir att åskådliggöra det underförstådda. Detta kan man göra genom att försöka hitta verklighetens kulturella innebörder, det vill säga hur värden, begrepp och symboler gestaltas i daglig erfarenhet och hur denna erfarenhet i sin tur bidrar till att forma kulturen. Det är dessa symboler som kulturanalysen tar fasta på och det som är karakteriserande för kulturanalysen är intresset för hur system av symboler och tankevärldar skapas och förändras i ett historiskt perspektiv. (Ehn & Löfgren 1996: 56-57.)

Var hittar man dessa symboler och tankevärldar? Som redan tidigare nämnts är en av kulturanalysens specialiteter användandet av olika sorters material och källor. Nästan vad som helst kan användas som underlag för tolkningar och resonemang. Som exempel på användbara källor ger Ehn och Löfgren bland annat traditionsuppteckningar, fältobservationer, intervjuer, veckotidningsartiklar, mantalslängder och fackföreningsprotokoll. Listan kan göras mycket längre eftersom man inom kulturanalysen söker empiriska data för att skapa mönster eller modeller av människans kulturbestämda tänkande. (Ehn & Löfgren 1982: 118.) Barnböcker kan visa hur bilden av manligt och kvinnligt konstrueras och i minnesböcker eller poesialbum finns budskap om hur en ung flicka ska vara och bete sig. Den teori man väljer skapar helt enkelt källorna och förvandlar källmaterialet, från någonting godtyckligt, trivialt, intetsägande eller övertydligt, till ett meningsbärande element i en kulturell enhet (Ehn & Löfgren 1982: 120).

Kulturanalys i sju steg

Hur kan man gå tillväga rent konkret när man använder sig av kulturanalys som metod? I korthet går det ut på att plocka isär kulturen i dess beståndsdelar. Sedan klassificerar, ordnar och

bestämmer man dessa delars egenskaper och relationer för att så sätta samman delarna till nya enheter. Man undersöker hur människor medvetet och omedvetet kategoriserar sin värld och tar människors egna föreställningar som underlag för mer långtgående tolkningar. I kulturanalysen kan då oväntade paralleller uppdagas likaväl som hittills ouppmärksammade skillnader. (Ehn & Löfgren 1982: 95 ff.)

Billy Ehn och Orvar Löfgren delar in denna process i olika steg (1982 & 2001). Dessa steg är ett sätt att använda sig av kulturanalys, ett av många. Varje material, varje tid och varje undersökning kräver sina speciella tillvägagångssätt. Olika forskare har olika sätt att tackla sitt material på. Därför gäller det att skapa sin egen kulturanalys och redogöra för metod och teori i sin egen text. Den egna kulturanalysen kan dock ta avstamp i dessa steg och framför allt gäller det att pröva sig fram, utan att tvinga in material och analys i metoden.

Ehn och Löfgren har i båda sina böcker använt sig av fem steg. Steg fyra och fem har fått nya namn och funktioner i den omarbetade boken om kulturanalys (2001). Eftersom de nya namnen och funktionerna skiljer sig väsentligt från de gamla har jag valt att här presentera båda och utökar därmed det hela till sju olika faser.

- 1 Perspektivering
- 2 Kontrastering
- 3 Dramatisering
- 4 Homologisering
- 5 Experimenterande
- 6 Väntan
- 7 Prövning

Perspektivering

I kulturanalys gäller det att göra sig främmande inför sin egen kultur, att ifrågasätta det självklara och avtrivialisera det invanda. Detta kallar Ehn och Löfgren för perspektivering. Det gäller att ta sig ut från det alltför bekanta genom att undvika att ta någonting för givet, och därigenom försöka att göra sig nästan helt oförstående. (Ehn & Löfgren 1982: 106-8; 2001: 107-8.) Genom att skriva ner det man ser och hör bearbetar man det tolkningsmässigt eftersom man måste formulera sina upplevelser och intryck på pappret. Inga detaljer är för triviala. Detta kallas tät beskrivning (jfr Geertz 1973) och den ska ge en tydlig och fyllig bild av det undersökta fenomenet. Det är dock riskabelt att redan här börja spekulera alltför mycket i betydelse eller funktion i det man beskriver, det är själva beskrivningen som är det viktiga i det här stadiet. (Ehn & Löfgren 1982: 22.)

Det är också riskabelt att tro att man faktiskt kan göra sig helt främmande inför sin egen kultur. Redan i det här skedet är det mycket viktigt att hela tiden vara medveten om att man som forskare inte är något slags övermänniska, utan att vi alltid påverkas av vår egen bakgrund när vi analyserar olika fenomen, oavsett om de är bekanta eller helt nya för oss. Reflexivitet är någonting som man måste tänka på genom hela forskningsarbetet och att positionera sig gentemot det man undersöker blir extra viktigt när man ska försöka se det alldagliga och invanda som någonting nytt och främmande.

I det här skedet gäller det att få upp ögonen för kulturella fenomen som ter sig betydelsefulla. Detta kan man göra genom att angripa problemet eller det undersökta från ett oväntat håll. Man kan växla mellan olika tankenivåer, mellan abstrakt och konkret, mellan historia och nutid, mellan samhällsstruktur och individ. Att tänka i liknelser och försöka omformulera sina intryck kan vara till hjälp för att man ska kunna se nya mönster.

Använd synonymer och metaforer. Använd framförallt ordet *som*. Se det undersökta fenomenet *som* en form av social kontroll, en klassmarkör, en övergångsrit, ett kulturellt revir o.s.v. (Ehn & Löfgren 1982: 109.) Ett exempel på detta är en undersökning av bröllopsstraditioner från två sekelskiften och hur dessa tar sig uttryck i bröllopsfotografiet (Henriksson 2000). Genom att se kompositionen av ett bröllopsfotografi från 1990-talet som en form av individualisering, förstår man delvis varför det skiljer sig så från fotografierna från slutet av 1800-talet. 1800-talets inställning till fotografering som en allvarlig företeelse återspeglar sig i miner och poser, liksom 1990-talets fotograferingsvana människor tycks ha ett behov av att sätta sin egen prägel på bröllopsfotografiet.

Symboler spelar också en viktig roll i tolkningsprocessen. Genom att se vardagliga företeelser som symboler för någonting annat kommer man ifrån svårigheten att se det kulturspecifika i det som till synes först verkar trivialt. Jämför de mest olika företeelser med varandra. Kanske finns det likheter som ingen tidigare anat. Leta efter och försök att kartlägga symboler, metaforer och ritualer av nyckelkaraktär, de kan leda till centrala teman och budskap i den studerade kulturen. (Ehn & Löfgren 1982: 110; 2001: 156.) Den amerikanska forskaren Sherry Ortner (1975) menar att nyckelsymboler är symboler med en speciell status, de väcker starka känslor som kärlek, avsky, högtidlighet eller rädsla. Dessa nyckelsymboler delar Ortner upp i två olika sorter, summerande och elaborerande eller utvecklande. De summerande symbolerna vädjar till känslomässigt engagemang. Exempel på summerande symboler är hjärtat och hakkorset. (Ortner 1975: 1339.)

De utvecklande symbolerna är mera redskap för att sortera känslor och idéer, helt enkelt symboler som är behändiga att tänka med. Dessa kan delas in i rotmetaforer och nyckelscenarier.

Ortners exempel på en rotmetafor är ett boskapsskötande folks sätt att använda kreatur som måttstock och uttrycksmedel för att beskriva allt från det egna samhället till karaktärssegenskaper. Ett nyckelscenario är ett kulturellt handlingsprogram, en förebild. (Ortner 1975: 1341.) Nyckelscenarier återfinns i framställningar av hjältedåd, vare sig det rör sig om undersagor eller såpoperor. Här ges till exempel livsmål och strategier för att nå dessa, genom att som hjältingen i en såpa slåss mot bitchiga motståndare och opålitliga karlar för att slutligen vinna lyckan i form av drömprinsen. (Ehn & Löfgren 2001: 21-23.) I föreställningar om nationell kultur och mentalitet återfinns många nyckelsymboler som sägs kunna uttrycka det "typiskt finska" eller "sant finlandssvenska". Hur stark är till exempel symbolladdningen i den finska "sisun" eller den finlandssvenska "ankdammen"? Vilka centrala värden och känslor kommunicerar de och för vilka människor är de centrala? Är den finska sisun någonting som vädjar till gemene mans känslor eller är det idrottsmännen som identifierar sig starkast med den, eller kanske de som hejar på finska idrottare i internationella tävlingar? Är det överhuvudtaget inom idrottsvärlden som den finska sisun spelar roll? Hur är det med synen på finsk sisu utanför Finland? Ankdammen i sin tur kan för en del människor vara en symbol för trygghet och hemmahörande, eftersom alla känner alla och tar hand om varandra. För andra kanske den snarare genererar känslor som instängdhet och inskränkthet. (För mera om symboler se Illman & Leppäkari.)

Slutligen är det viktigt att använda sina egna erfarenheter. Att vara deltagare i den kultur man undersöker behöver inte bara vara en nackdel; man kan använda sina personliga erfarenheter som källa.

Kontrastering

Kontrastering innebär att man ställer saker mot varandra. Tänk i motsatspar, även kallade dikotomier, som till exempel arbete och fritid, liv och död, manligt och kvinnligt. Tänk framförallt på gråzonerna mellan begreppen. Sällan rör det sig om en världs-uppfattning helt i svartvitt. Var tar fritiden över från arbetet och finns det kanske arbete i fritiden och vice versa? Konstruera kontraster som inte finns utsagda. På så sätt förtydligar man gränserna mellan begrepp, symboler och betydelser. Man får se grundläggande teman i en kultur och hur dessa gestaltas och pekar framför allt på kulturers dunkla och motsägelsefulla områden. Det är dock farligt att alltför mycket läsa in motsatspar och kontraster, vilka är självklara i den egna kulturen eller utgår från en själv, i det som undersöks. Alla motsatspar är inte relevanta i alla sammanhang. Man bör definiera begreppen relativt. Undersöker man kaos respektive ordning måste man fråga sig: kaotiskt i förhållande till vilken ordning? (Ehn & Löfgren 1982: 111-112; 2001: 157-158.)

Undersök olika begrepp som rum, tid, makt och moral. Hur uppfattar man rummet och tiden, vem har makt och hur ser den ut, vad är rätt och vad är fel? Andra begrepp och begreppspar som kan vara värdefulla att undersöka är kaos och ordning, individen och kollektivet, natur och kultur, kosmologi (hur är universum uppbyggt?) samt prestige (vad är prestigefullt?). (För fler begrepp och exempel se Ehn & Löfgren 1982: 27-28; 2001: 28-29.)

Speciellt makt och maktens gestaltning i symboler är någonting som kulturanalysen har sysslat mycket med. Hur iscensätts makt och hur höjs innehavarna av makten över mängden genom olika kulturella tekniker och ritualer? Hur ger de dominerande grupperna i en kultur sin egen verklighetsuppfattning en stämpel av att vara den mest självklara och rätta uppfatt-

ningen? Finns det till exempel tecken på makt i bröllopsfotografierna? Åtminstone den hierarkiska uppbyggnaden av familjen kan nog spåras i fotografierna från förra sekelskiftet där bruden sitter och brudgummen står.

Här kan man också tala om tematisering, ett kartläggande av teman eller system av föreställningar. Man undersöker människans kategoriserande av verkligheten och genom denna kategorisering och avvikelserna från den får vi en bild av hennes samhällsbild och sociala klassifikation. Hit hör också att undersöka kulturella processer av olika slag, motkulturer och kulturell prägling. Hur socialiseras människor till att få de uppfattningar om omvärlden som de har? Vad finns det för motkulturer som gör uppror mot den härskande kulturella ordningen och på vilket sätt? (Ehn & Löfgren 1982: 27ff; 2001: 28ff.) (jfr Granholms artikel om diskursanalys.)

Det gäller dock att inte övergeneralisera; kulturanalysens förkärlek för begreppspolariteter kan också få oss att tro att människor helst tänker i motsatspar i alla sammanhang och riktigt så enkelt är det inte alltid.

Dramatisering

Dramatisering handlar om att det är lättare att se de centrala värdena i en kultur när det händer någonting. I det vardagliga samtalet på en arbetsplats kan det vara svårt att upptäcka de centrala uppfattningarna hos människorna. Det krävs större händelser för att gränserna ska synas. Detta sker bland annat vid brytpunkter av olika slag, som kriser, konflikter, avvikelser och kulturmöten. När en kultur behöver försvara sig mot ett yttre eller inre hot förs de kulturella gränserna upp till en högre medvetandenivå. Det finns ett behov av att konkret förklara vad som skiljer den egna kulturen från t.ex. andra kulturer. (Ehn & Löfgren 1982: 112-114; 2001: 158-160.)

Detta syns i kulturmöten då konfrontationen med främlingar resulterar i ett "vi och de"-tänkande. Gränserna måste markeras mer än vanligt för att synas i närvaron av ett helt annat kulturellt system. Vi definieras av deras utanförstående. Stereotypiseringar fastställer ytterligare de kulturella skillnaderna. När människor med skilda värderingar och synsätt konfronteras med varandra leder det ofta till en öppen kamp om makten över det som man anser vara det rätta perspektivet. Även konflikter mellan människor i samma kulturella system kräver att man klargör gränserna. Människor talar explicit om underförstådda normer och regler när de tycker att någon bryter mot dem. Detta kan iscensättas om man dramatiserar det man undersöker genom att ställa saker och ting på huvudet i tankeexperiment. Låt människor byta roller med varandra, vänd upp och ner på sociala hierarkier. (Ehn & Löfgren 1982:113-115; 2001:159-160.) Låt invandraren spela rollen som infödd och barnet rollen som vuxen. Vad skulle hända om direktören för Nokia kom in i säckiga jeans och bakvänd keps och inledde ett pressmöte med "Ska vi ta å börja dårå, för jag har liksom lite bråttom ba" eller hur skulle de övriga musikerna i garagebandet reagera om sångerskan var klädd i strikt byxdress och talade kanslisvenska? Hur bemöts den kvinnliga fotbollsdomaren i herrarnas världsmästerskap och den manliga Tupperware-försäljaren? Placera en hästflicka i den jämnåriga hårdrocksälskande pojkens sovrums och vice versa. Avvikelser från mönstret visar normerna.

Homologisering

Homologi betyder överensstämmelse och tanken är att man ska kunna illustrera ett kulturellt system med vitt skilda källor eftersom det råder just överensstämmelse mellan livsform och tankesätt. Det som återfinns i ett delsystem av en kultur borde också återfinnas i andra delsystem av samma kultur. Det gäller

att upptäcka de idéer och föreställningar som är genomgående i mönstret av människors uppfattningar. (Ehn & Löfgren 1982: 115.) Pröva till exempel en av de grundläggande tankefigurer som du har hittat på olika register i den undersökta kulturen. Att visa närhet och kärlek är en komponent i de moderna bröllopsfotografierna, som inte alls återfinns i de äldre (Henriks-son 2000). Om detta är ett tecken på att det i dag är viktigare att visa, genom kroppskontakt och blickar, att man tycker om varandra, så borde det synas även i andra sammanhang. Är närhet i form av kroppslig beröring någonting som återfinns i andra bilder eller skildringar i dagens samhälle? Till exempel i reklam, i andra sorter av familjefotografier o.s.v.?

Experimenterande

Homologiseringsfasen har bytts ut mot experimenterande i den nya versionen av Ehn och Löfgrens bok. Forskning är, enligt författarna, dels rutinmässiga moment och dels en lek av det slag som olika konstnärer (författare, skådespelare o.s.v.) ägnar sig åt. Detta bör man som forskare dra nytta av genom att experimentera med idéer, formuleringar och resonemang för att pröva vad som går att göra med materialet. Kulturanalytikern bör inte bara använda sig av det avläsande ögat utan även de andra sinnen. Pröva att framställa en företeelse genom ljud, dofter, smaker och beröring. (Ehn & Löfgren 2001: 161.) Vad finns det för ljud under en skoldag? Skolklockan ringer för att markera byten mellan fritid (före och efter skolan, samt på rasterna) och arbete. På lektionerna ska det vara tyst, men är det det? På skolgården blandas ljuden av springande fötter, studsande bollar, hoppprepsramsor, hejarop, slagsmål, viskningar och mycket mer. Vad finns det för dofter på en skola? Hur känns skolbänken under fingrarna? Vilka känslor framkallar det för olika barn att kallas fram till tavlan eller att väljas först eller sist i gymnastik-

ens lagspel? Kulturanalysen är, under tolkningsprocessen, inte uteslutande en intellektuell och språklig verksamhet, den använder sig också av känslor och förnimmelser av olika slag.

Väntan

I sin senare bok har Ehn och Löfgren ersatt det tidigare använda prövning med väntan. Men egentligen utesluter väntan inte prövning och därför har jag valt att ta med båda här. Väntan innebär att man helt enkelt lägger sin undersökning åt sidan ett litet slag. Det kan vara bra att låta det undermedvetna arbeta i fred och när man sedan återgår till sitt manuskript ser man det förhoppningsvis på ett nytt sätt. All skapande verksamhet bygger till en del på undermedvetna processer, menar Ehn och Löfgren, så även forskning. (Ehn & Löfgren 2001: 163.) Har man kört fast i sin analys kan ett avbrott ge överraskande ingivelser som kan komma till nytta i tolkandet av det insamlade materialet.

Prövning

Det slutgiltiga steget är prövning. Nu är det dags att pröva det man kommit fram till genom att bestrida den egna analysen. Vrid och vänd på den, syna den i alla sömmar och försök att knäcka den. Om du tidigare har låtit tolkningarna flöda fritt gäller det nu att slå hål på de mest fantasifulla. Leta efter svaga punkter och argument som motsäger de slutsatser som dragits. De hållpunkter som Ehn och Löfgren presenterar för den slutliga prövningen är följande fyra (Ehn & Löfgren 1982:117).

1. Det ska finnas en överensstämmelse mellan tolkning och presenterad empiri.
2. De motsägande tolkningar av ett och samma fenomen som uppstår bör man analysera närmare utgående från till exempel skillnader i situationerna där de observerats.

3. Analysen blir mer övertygande om den teoretiska bakgrunden, som alltid finns där någonstans, om än inte explicit uttalad, ordentligt redovisas.

4. Sist men inte minst bör de kulturanalytiska tolkningarna jämföras med annan forskning inom samma område, antingen för att bygga vidare på eller ta avstånd från denna.

Kulturanalys eller kulturanalyser?

Vad som slutligen är viktigt att tänka på är att det som beskrivs här bara är *en* kulturanalytisk tradition. Det finns andra sätt att gå till väga när man ska undersöka kulturer. Kulturanalyser utgör dessutom hela tiden ett slags preliminära klargöranden och dessa förlorar med tiden sitt värde när nya och bättre konstrueras, utan att för den skull ha varit "fel" (Arnstberg 1984: 13). Risken finns också att man individualiserar kulturella mönster och att man överbetonar kulturens makt. Det gäller att inte tillämpa alla sina slutsatser på individnivå. Alla enskilda individer i den undersökta kulturen eller delkulturen delar inte nödvändigtvis alla de uppfattningar och åsikter som karakteriserar medlemmarna som grupp.

Ett praktiskt exempel på kulturanalys

För att du ska få lite hjälp med den praktiska tillämpningen av kulturanalys kommer här ett fingerat exempel på hur man skulle kunna undersöka bröllopstraditioner kulturanalytiskt:

Perspektivering. Börja med att göra en deltagande observation på ett bröllop. Försök att anteckna medan du sitter där, använd också gärna kamera eller videokamera. Det viktigaste i det här

skedet är att försöka distansera sig från det man undersöker. Redan här kommer också reflexiviteten in. När du för dig själv beskriver bröllopet och försöker distansera dig från det måste du vara medveten om att det aldrig går att helt ta avstånd från sig själv och sina egna tidigare erfarenheter och förförståelser av fenomenet. Hela tiden i ditt beskrivande och analyserande påverkas du av allt som du vet och har upplevt förut. Detta måste också problematiseras i den slutliga texten. Med detta i åtanke kan du sedan låtsas som om du aldrig har varit på ett bröllop förut. Vad är det som händer? Hur ser det ut? Hur uppför sig människor? Glöm inte bort att använda dig av symboler och metaforer. Fundera på brudklänningen som symbol för traditioner och romantik, eller bröllop och giftermål som symbol för lyckan och målet i livet. Titta även på äldre användningar av samma symboler och metaforer. Hur såg brudklänningarna ut förr i tiden? Vad förknippas den vita färgen med i dag och hur var det förr?

Kontrastering. Titta till exempel på vad som anses vara rätt och fel, ofint, oacceptabelt eller otacksamt på ett bröllop. Hur är det med kaos och ordning, till exempel i kyrkan jämfört med den efterföljande bröllopfesten? Vilken roll spelar individen och vilken kollektivet, inom vilka ramar kan man vara individualistisk och när måste man följa det kollektiva? Finns det prestige i bröllop och giftermål? Använd dig gärna av tematisering. Hur socialiseras man in i detta? Varför förväntas varje flickas dröm vara att skrida fram i kyrkan i vit klänning? Vad finns det för motkulturer; vem protesterar och på vilket sätt? På vilka sätt avviker borgerliga bröllop från kyrkliga och vad har de gemensamt? Hur såg det ut när mormor gifte sig och hur ser det ut i dag?

Dramatisering. Vad händer om man byter plats på brud och brudgum? Skulle någon reagera om bruden stod framme vid altaret och väntade på brudgummen som leddes in av sin mor? Vad händer vid kulturmöten? Hur kan ett bröllop mellan en kristen och en muslim se ut? Vad stöter paret på för problem i kulturmötet när de ska planera sitt bröllop och båda anser sig veta hur det *ska* gå till?

Experimenterande. Slut ögonen och pröva att beskriva bröllopet genom ljud, dofter, smaker och beröring. Hur doftar det? Vad finns det för ljud? Vilken musik spelas och sjungs i kyrkan respektive på bröllopsfesten? Hör och ser man blixtar från kameror? Hur låter prästen när han talar jämfört med brudens far jämfört med toastmastern?

Homologisering. Finns de föreställningar du hittar i din undersökning även på annat håll i samhället? Om bröllopsdagen är en viktig dag för brudparet borde man kunna möta den synen i t.ex. bröllopsreportage i veckotidningar eller levnadshistoriska berättelser med beskrivningar av bröllop. Om brudparet har gemensamma barn när de gifter sig och du anser att det är signifikant borde detta synas i statistiken. Hur många har i dag redan barn när de gifter sig? Kanske syns det också i bröllopsannonserna att det inte längre är skamligt med utom-äktenskapliga barn och stämmer detta överens med synen på äktenskapet och synen på sexuellt umgänge?

Väntan. Lägg sedan ifrån dig ditt material och låt det vila. När du läser igenom det igen kan du se på det med nya ögon för att se vad som kan utvecklas och vad som förmodligen inte håller. Samtidigt kan du gå över till nästa steg, prövningen.

Prövning. Nu är det dags att pröva om dina slutsatser håller. I genomläsningen av dina anteckningar och analyser har du säkert upptäckt en del svaga punkter och oklarheter. Försök nu att åtgärda dem och se om dina resonemang och resultat håller. Använd de fyra punkterna som Ehn och Löfgren ger som utgångspunkt. Stämmer dina tolkningar överens med det som du har observerat? Om inte, varför? Om du har tolkat liknande fenomen som du har observerat vid olika tillfällen på olika sätt – vad beror det på? Kom ihåg att redogöra för din metod och teori ordentligt och jämför med vad som skrivits tidigare. Bygger din studie vidare på denna forskning eller omkullkastar den vad man hävdade förut?

Litteratur om kulturanalys

- Arnstberg, Karl-Olov (1983): Inledning. *Korallrevet. Om vardagens kulturmönster*. Red. Karl-Olov Arnstberg. Malmö, 8-30.
- Arnstberg, Karl-Olov (1984): *Kulturanalys i praktiken*. Västervik.
- Arnstberg, Karl-Olov (1985): Samhälle och sårbarhet. Reflektioner från ett kulturanalytiskt perspektiv. *Fataburen*. Stockholm, 11-38.
- Arnstberg, Karl-Olov (1986): *Teori för kulturforskare*. Göteborg.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren (1982): *Kulturanalys*. Lund.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren (2001): *Kulturanalyser*. Malmö.
- Geertz, Clifford (1973): *Interpretation of cultures*. New York.
- Kulturanalyse* (1990). Red. Trine Deichman-Sørensen & Ivar Frønes. Oslo.
- Kulturanalyse. Fortolkningens forløb i antropologien* (1989). Red. Kirsten Hastrup & Kirsten Ramløv. København.
- Ortner, Sherry (1975): On key symbols. *American Anthropologist*, 1338-1346.
- Wuthnow, Robert et al. (1987): *Cultural analysis*. London.

Litteratur där kulturanalys använts

- Akademisk kultur – Vetenskapsmiljöer i kulturanalytisk belysning* (2002). Red. Britta Lundgren. Stockholm. (Etnologiska skrifter 27.)
- Carlström, Ann Kristin (1999): *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbete*. Stockholm.
- Ehn, Billy (1983): *Ska vi leka tiger?* Stockholm.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1979): *Den kultiverade människan*. Stockholm.
- Korallrevet. Om vardagens kulturmönster* (1983). Red. Karl-Olov Arnstberg. Malmö.
- Lalander, Philip & Jesper Andreasson (2003): *Det statliga kasinot. Mellan myt och verklighet*. Edsbruk. SoRAD – forskningsrapport 3. <http://www.sorad.su.se/statkasrapp.pdf>. Hämtat 1.10.2003.
- Liliequist, Marianne (1991): *Nybygggarbarn: barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850-1920*. Stockholm.
- Lundahl, Pia (2001): *Intimitetens villkor. Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Lund.
- Modärna tider* (1985). Red. Jonas Frykman & Orvar Löfgren. Lund.
- Salomonsson, Karin (1998): *Fattigdomens besvärjelser: visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund.
- Westberg, Anna (2003): *"Farbror Bosse" – folklore om scouter*. Stockholm. (Individ, omvärld och lärande, Forskning 17.) http://www.lhs.se/iol/publikationer/IOLrappport_pdf/IOLForskning17.pdf. Hämtat 1.10.2003.
- Åström, Anna-Maria, Bo Lönnqvist, Yrsa Lindqvist (2001): *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhövudelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 633. Folklichsstudier XXI.)

Övriga referenser

- Anttonen, Marjut (1999): *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Helsingfors. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 764.)
- Barth, Fredrik (1994): *Manifestasjon og process*. Oslo.
- Baumann, Gerd (1999): *Multicultural riddle. Rethinking national, ethnic and religious identities*. New York.

- Dahl, Øyvind (2001): *Møter mellom mennesker. Interkulturell kommunikasjon*. Oslo.
- Ehn, Billy (1994): Cultural Studies och etnologin. *Kulturella perspektiv*, 3: 2-9.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (1996): *Vardagslivets etnologi*. Stockholm.
- Henriksson, Blanka (2000): Tradition och modernitet. Bröllopsfotografier från förra sekelskiftet och från 1990-talet. *Budkavlen*, 53-65.
- Lundgren, Britta (1997): Cultural Studies och populärkulturens politik. *Kulturella perspektiv*, 3: 21-29.
- NE (1993). Kultur. *Nationalencyklopedin*. Höganäs.
- Skarin-Frykman, Birgitta (1999): Demokrati, kultur och kunskap. Visioner och verklighet. *Demokratins estetik*. Red. Erik Amnå & Lena Johansson. Stockholm. (Demokratiutredningens forskarvolym IV, Statens offentliga utredningar SOU 1999: 129.) 125-153.
- Öhlander, Magnus (1994): Kulturbegreppet, kritiken och praktiken. *Kulturella perspektiv*, 1: 34-45.